

BİR BİLGİ YANLIŞININ DÜZELTİLMESİ HAKKINDA

Ali M. DİNÇOL - Belkıs DİNÇOL - Oktay BELLİ

Urartu dili, uygarlığı ve yayılma alanına ilişkin belgelerin bulunduğu bütün yerleri, varsa, ilgili bibliyografya ile birlikte, sistematik bir düzen içinde toplama amacı güden, W. Kleiss - H. Hauptmann ve ark. tarafından yayınlanan *Die Topographische Karte von Urartu* (AMI, Erg. Bd. 3) 1976 adlı çalışmada Nr 160 altında, Van İlinin güneyinde yer alan Çilgri adlı köyde Urartu yazıtlarının varlığının saptandığı, İstanbul'da bir stüdyo işleten profesyonel fotoğrafçı Ersin Alok kaynak gösterilerek bildirilmiştir. Aynı yerde, M. Uyanık'ın *Petroglyphs of South Eastern Anatolia* 1974 adlı eserindeki, yine E. Alok tarafından çekilmiş bir fotoğraf (Res. 156), bu yazıtları gösteren bir belge olarak sunulmaktadır.

Bu yazıtların saptandığı söylenen köy, Urartu krallığının protohistoryası açısından büyük önemi olan ve araştırılması bazı tarihi coğrafya sorunlarına ışık tutacak nitelikteki bir bölgede bulunmaktadır. Böyle bir yerde çıkan yazıtlar, bu nedenle de ayrıca önem kazanmaktadır. Bu satırların yazarlarından Oktay Belli tarafından son beş yıldır bu bölgede yoğunlaştırılan araştırmalar, doğal olarak, adı geçen kitapta varlığı bildirilen Çilgri yazıtlarının bulunmasına da yöneltilmiştir. Bu çabalar, aşağıda özetlenen aşamalardan geçerek, bilimsel gerçeklerin anlaşılması bakımından olumlu, ancak, varlığı öne sürülen yazıtların bulunması bakımından, ne yazık ki, olumsuz bir sonuca ulaşmıştır.

M. Uyanık'ın kitabındaki fotoğrafta, biri dikdörtgen bir blok, diğeri silindirik bir sütun kaidesi olmak üzere, iki taş görülmektedir (Levha I). Bunlar dikkatle incelendiğinde, dikdörtgen blokun uzun ve kısa kenarları ile, üzerine bir haç ve ermenice yazılar kazınmış kaidenin çevresinde çivi yazıları seçilebilmektedir. Bu yüzden,

yazıtları araştırmamızın ilk basamağını, Ersin Alok'a başvurarak, bu taşların daha başka açılardan ve tümünü kapsayacak biçimde çekilmiş başka fotoğraflarının olup, olmadığını öğrenmek oluşturdu. Adı geçen fotoğrafçı, kendisinde başka resim olmadığına ve yazıtları tekrar bulmanın olanaksızlığında ısrar etti.

Araştırmacılar, bölgeyi tanıdıkları için, resimlerin çekildiği 1970'li yılların başlangıcından bu yana geçen yıllar içinde, yazıtlar antikacılar aracılığı ile başka bir yere taşınmış olsa bile, henüz yurtdışına kaçırılmamışsa, halkın bilgisine başvurarak, bu konuda bir ipucu bulabileceklerini düşünerek, 1981 yazında Çilgri köyü ve çevresinde soruşturmalarına başladılar. İlginç olan nokta, Kleiss, Hauptmann ve ark. bildirdiğinin aksine, köyde bir kilisenin bulunmamasıydı. M. Uyanık'ın kitabında bulunan fotoğraftan yapılan fotokopilerin verildiği köylülerin tümü, bu taşları ne köyde ne de yakın çevresinde hiç görmediklerini bildirdikleri gibi, köye hiç bir zaman böyle bir fotoğrafçının ve araştırma ekibinin gelmediğini de sözlerine eklediler. Bunun üzerine köyün yayıldığı arazi yürüyerek tarandı ise de, ne yazıtlara, ne de kilise harabesi olabilecek tek bir taşta raslanılmadı. Van Bölge Müzesi yetkililerinin ve onlarla işbirliği yapan sivil ve resmî haber alma kaynaklarının da bu yazıtlardan ya da onlarla ilgili bir kaçakçılık olayından bilgileri yoktu.

Van'dan döndüğünde, tekrar E. Alok'un yardımı istendi ise de, yurtdışına gitmiş olması yüzünden soruşturmaların devamı için 1982 kışına kadar beklendi. Sonuçta fotoğrafçı, Uyanık'ın kitabındaki resimden pek az farklı bir açıdan alınmış, daha geniş kadrajlı bir negatiften iki baskı daha yapmaya razı oldu. Bundan sonra, araştırmacılar için eziyetli bir çözüm süreci başladı. Fotoğrafta pek belirsiz olarak seçilen işaretleri tanımlamak, çok zaman ve emek gerektiriyordu. Bu çalışma yaz aylarına kadar sürdü ve ortaya bölük-pörçük de olsa, bir metin çıkarılabildi. Metnin okunabilen yerleri, Van Kalesinin kuzeydoğu ucunda Analıkız ya da Hazine Kapısı olarak bilinen kesiminde, kaya nişlerinden biri içinde bulunan yazıtlı stelin cümle yapısına büyük bir benzerlik gösteriyordu. Buna dayanarak, Çilgri yazıtlarından dikdörtgen olanın, Analıkız ya da Hazine Kapısı yazıtının başka bir versiyonu olduğu kanısına varılmak üzere iken, sütun kaidesi üzerinde de, Van Müzesinde bulunan Guganis kökenli bir kaidenin yazıtını andıran kelimeler görüldü.

1982 yılı yazında tekrar Çilgri köyüne gidildi. Bu kez taranan alan genişletilerek, sınırları doğuda eski bir demir madencilik merkezi olan Mervane (yeni adı Topyıldız), güneyde Kahnı Baheşt yaylası, kuzeyde Pirhilan ve batıda Hekan (yeni adı Sugözü) köyüne kadar uzatıldı. Böylece, kuzey-güney doğrultusunda 23 km, doğu-batı doğrultusunda ise 14 km olmak üzere, 300 kilometre kare'yi aşan bir alan araştırıldı. Sadece Hekan'da küçük bir kilise yıkıntısı saptanmakla beraber (Levha III/2), yazıtların izine raslanmadığı gibi, 1981'de yöre halkına dağıtılan resimdeki taşları gören de olmamıştı. Artık, arazide yapılacak başka bir iş kalmadığından, fotoğraftan elde edilen satırların, benzer olduğundan kuşku duyulduğuna değindiğimiz Analıkız / Hazine Kapısı yazıtı ve Guganis'ten gelme sütun kaidesi ile, Van Bölge Müzesinde kollasyone edilmesi gerekiyordu. Analıkız'dan gelme stel parçasının (Levha II/1) arka yüzünün üst kırığı ile, Çilgri yazıtının uzun kenarının üstünün uygunluğu, kollasyon sırasında hemen dikkati çekti. Diğer yandan, kısa kenarda 11. satırda *zadubi* kelimesinden önce görülen, herhalde taşının yanlışlıkla açtığı daire biçimli çukurluk, Analıkız / Hazine Kapısı yazıtının sağ kenarında, aynı satırda, aynı yerde bulunuyordu (Levha II/2). Guganis'ten gelen kaidenin üzerine konmuş bir başka taş eser kaldırılınca da, Uyanık'ın kitabındaki fotoğrafta görülen ermenice yazılar ve haç ortaya çıktı!

M. Uyanık'ın kitabında, 156 Nr'lı resimdeki dikdörtgen blokun uzun kenarı, *HChI* 103, Arkayüz § 8'e, kısa kenarı *HChI* 103, sağ-kenar § 11'e; sütun kaidesi ise, *HChI* 138'e eşittir. Bu resmin, Van Bölge Müzesi yapılmadan önce, taşların karışık olarak durduğu dönemde (1969) çekildiği, sonra da nerede çekildiğinin unutulup, nedense Çilgri'ye yakıştırıldığı anlaşılmaktadır.

Guganis köyünden (burası, eski adı Hayoths Dzor olan Gürpınar ovasının kuzeyinde, doğu-batı doğrultusunda uzanan yayvan dağların güney eteklerinde yer alan, şimdi terk edilmiş bir yerleşmedir) gelme sütun kaidesinin kollasyonu, eskiden beri üzerinde tartışılan bir konunun yeniden ele alınmasına neden olmuştur: *HChI* 138'in açıklamasında (bk. Teil II: 165), yazıtta 14 işaret görüldüğü bildirilmesine karşın, gerçekte 15 işaretin sağlam kaldığı anlaşılmaktadır. König, birinci işaret olan, determinatif görevindeki DINGİR'den sonra gelen ilk heceyi *hi* kabul etmiş ve metnin eksik kı-

sımlarının tamamlamasını buna göre yapmıştır. Tarafımızdan yapılan kollasyon ise, daha önce P. Hulin'in de (1958: Nr 36) fark ettiği gibi, burada]-ti-ni (Levha III/1) hecelerinin varlığını kanıtlamıştır. König'in bu heceleri neden]-hi olarak görmek istediği, kitabına *Incerta* 26 olarak aldığı yazıt parçası ile ilgili olarak ileri sürdüğü düşüncelerinden anlaşılmaktadır: yine Guganis'te bulunduğu bildirilen ve tüm yazıtı içermeyen bir estampaj parçasından tanınan bu yazıtta]-iŝ-ti-ni heceleri görülmektedir. Yazıtı bulan Belck, bunu [^mAr-gi]-iŝ-ti-ni adına tamamlamıştır (bk. Teil I: 29). König, bunun doğru olmadığını, burada *Argiŝtiŝe* beklenmesini gerektiğini, dolayısıyla tamamlamanın [ui giei] iŝtini [ŝidauri] biçimde yapılmasının zorunlu olduğunu savunmakta ve yazıtı *Iŝpuini-Menua* devrine tarihlemektedir. Melikiŝvili ise (UKN 154), bu yazıt parçasının elde kalan hecelerini *Argiŝti*'ye tamamlamakta sakınca görmemektedir. Buna dayanarak, biz de *HChI* 138'in rekonstrüksiyonunu aşağıdaki gibi yapmaktayız :

^d[Hal-di-ni-ni al-su-i-ŝi-ni ^mAr-gi-iŝ]-ti-ni ŐÁRRU DAN-NU a-lu-si
uruTu-uŝ-pa-a^{uru} = Tanrı [*Haldi*'nin yüceliği sayesinde] (ben), güçlü
kral, *Tuŝpa* kentinin efendisi [*Argiŝ*]ti' (yim).

Bu rekonstrüksiyon, elimizde yaklaşık yarısı bulunan yazıtın kırık kısmını doldurmaya yetecek sayıda işaret de içermektedir.

Yazıtın böyle yorumlanması, *Incerta* 26'yı da ele almamızı gerektirmektedir. Çünkü, yukarıda da değindiğimiz gibi, her iki yazıtta Guganis kökenli sütun kaideleridir ve üzerlerinde aynı biçimde tamamlanabilecek heceler bulunmaktadır. Hattâ bu yazıtların aynı olması bile mümkündür. *HChI* 138'in verdiğimiz fotoğrafında da görüldüğü üzere, -iŝ- hecesinin bulunması gereken yer, daha sonra kırılmış izlenimini vermektedir. Belck'in, yazıtın devamını niçin vermediği anlaşılamamakla beraber, yazıtın bulunduğu yerin buna imkân vermediği düşünülebilir. Zaten, bu yazıt hakkında ayrıntılı bilgi olmadığı, König'in «eğer bu gerçekten bir sütun kaidesi ise...» biçimindeki kuşkulu ifadesinden de bellidir (bk. Teil I: 29). Bu bakımdan, bu iki yazıtı, yani *HChI* 138 ile *Incerta* 26'yı kesinlikle eşitliyemiyorsak da, bunu bir varsayım olarak ileri sürebiliriz.

Görüldüğü gibi, ülkemizde hiç gerçek araştırmacı yokmuşçasına kimseye danışmadan, bir fotoğrafçının -bu kişi mesleğinde ne kadar ilerlemiş olursa olsun- sözünü kanıt saymak, pek çok zaman ve emeğin yanlış yönlendirilmesine neden olmuştur. Bu örneği gördükten sonra, aynı kitapta, yine aynı kaynağa dayanılarak verilen diğer bir bilgi de (Kleiss, Hauptmann ve ark. 1976: Nr 161), doğal olarak kuşku ile karşılanmalıdır. Yeri geldiğinde bu konu da tarafımızdan incelenecektir.

BERICHTIGUNG EINER FEHLINFORMATION

Ali M. DİNÇOL - Belkis DİNÇOL - Oktay BELLİ

Das Büchlein von W. Kleiss, H. Hauptmann *et al.*, *Die Topographische Karte von Urartu* (AMI Erg. Bd. 3), 1976, das alle Ortsnamen systematisch zusammenfasst, wo urartaeische Siedlungen, Festungen und Sprachdenkmäler bezeugt sind, bildet für die Forscher der urartaeischen Zivilisation ein unentbehrliches Arbeitsinstrument. Dort wird unter Nr 160 bekanntgegeben, dass im Dorf Çilgri, das 96 km südlich von Van lag, bei der Kirchenruine urartaeische Inschriften zutage gebracht waren, welche nach Mitteilung Ersin Alok, eines Berufsphotographen in Istanbul, nicht mehr auffindbar seien. Ausserdem wird an derselben Stelle als Beweismaterial auf ein Photo hingewiesen, das wieder von E. Alok gemacht, und in M. Uyanık, *Petroglyphs of South Eastern Anatolia*, 1974 (Abb. 156) veröffentlicht wurde.

Das als Fundort dieser Inschriften angegebene Dorf liegt in einem solchen Gebiet, dessen Erforschung sowohl für die Protohistorie des urartaeischen Königiums, als auch für die Lösung mancher historisch-geographischen Fragen von grosser Wichtigkeit ist. Das Auftauchen schriftlicher Belege in diesem Region würde auch deswegen von Bedeutung sein. Die Oberflächensforschungen von Oktay Belli, die in den letzten fünf Jahren südlich von Van konzentriert wurden, waren natürlich auch auf das Wiederfinden der in Frage kommenden Inschriften gerichtet. Das Streben, sie zu finden, erbrachte leider kein positives Resultat, jedoch stellte sich dadurch der wirkliche Sachverhalt heraus.

Auf dem Photo in Uyanıks Buch (Abb. 156) sind ein rechteckiger Block und eine runde Säulenbasis zu sehen (Tafel I). Bei der näheren Untersuchung des Bildes kann man auf den langen und

kurzen Seiten des Blockes und auf der Basis ringsum Keilschriftzeichen erkennen. Die erste Stufe unseres «Nachspürens» bildet die Anfrage an den erwähnten Photographen bezüglich der besseren Bilder der Steine. Herr Alok zeigte sich in dieser Hinsicht keineswegs entgegenkommend, und sprach mit Bestimmtheit aus, dass die Inschriften nicht wieder auffindbar waeren. So blieb uns nichts anderes übrig, als das Gebiet um das Dorf Çilgri einmal selber zu untersuchen. Wir hofften, über den Fundort und den zeitweiligen Aufenthalt der Steine -falls sie noch im Lande waren- von dem in jenem Region ansässigen Volk Auskunft bekommen zu können. Zu unserer grössten Überraschung stellten wir fest, dass es in dem Dorf Çilgri niemals eine Kirche gegeben hat, und dass keiner der Dorfbewohner sich daran erinnerte, diese Steine je gesehen zu haben, zu denen wir die Kopien des Photos in Uyanıks Buch zeigten. Die Leute fügten ausserdem hinzu, dass weder ein Photograph, noch eine wissenschaftliche Expedition dorthin gekommen war. Unsere Forschungen, die wir im Gelaende um das Dorf zu Fuss unternahmen, blieben ohne Erfolg. Es ist auch bemerkenswert, dass weder das Regional Museum in Van, noch die Sicherheitsbehörden von einem solchen Schmuggelfall etwas wussten.

Nach dem Rückkehr in Istanbul (Winter 1981), baten wir E. Alok noch einmal um von einem anderen Winkel gemachten Photos, wo grössere Teile der Inschrift sichtbar sind. Er ging auf unsere Wünsche ein, und druckte zwei Aufnahmen, welche die Steine fast in der gleichen Position, aber etwas deutlicher als das Photo in Uyanıks Buch zeigten. Nun begann ein mühsamer Prozess der «Entzifferung». Am Ende stellte es sich heraus, dass die lesbaren Saetze zu dem Satzbau der Inschrift auf der Stele von Hazine Kapısı, dem bekannten Freiluftkultort am nördöstlichen Ende des Van Kale, eine grosse Aehnlichkeit aufweisen. Als wir beinahe zu glauben begannen, dass der rechteckige Block eine zweite Version der Inschrift von Hazine Kapısı darstellte, sahen wir auf dem Saeulenstein Wörter, die mit denen der Inschrift auf einer anderen Basis aus Guganis übereinstimmen.

In dem folgenden Sommer (1982) nahmen wir eine endgültige Forschung in einem weiten Gebiet (ca 300 km²) um Çilgri auf, das sich von Mervane (Zentrum für Eisenbergbau; heute Topyıldız) im

Osten, bis Hekan (Sugözü) im Westen, von Pirhilan im Norden, bis Kahnı Baheşt im Süden erstreckte. Es wurde nur in Hekan eine Kirchenruine festgestellt, wo aber keine Spur von den Inschriften zu sehen war (Tafel III/2). Am Ende waren wir davon überzeugt, dass die Inschriften nicht von diesem Gebiet stammen konnten. Es blieb uns nichts übrig, die letzte Möglichkeit, nämlich die Identität dieser Steine mit den Inschriften von Hazine Kapısı und Guganis zu überprüfen. Während der Kollation im Museum lenkte die Form der oberen Bruchstelle der rechten Seite der Hazine Kapısı Stele unsere Aufmerksamkeit sofort auf sich (Tafel II/1); die lange Seite der sogenannten Çilgri Inschrift hatte eine auffallend ähnliche Bruchkante. Ausserdem stellten wir fest, dass der kleine kreisförmige Bruch, der vor *zadubi* in der 11. Zeile auf der kurzen Seite des rechteckigen Blocks auf dem Photo zu sehen ist, sich genau an derselben Stelle auf der rechten Seite der Hazine Kapısı Inschrift befindet (Tafel II/2). Und als die andere Säulenbasis, welche im Museum auf der Basis aus Guganis stand (Tafel III/1), auf unsere Bitte gehoben wurde, sahen wir auf der Oberfläche die armenische Inschrift und das Kreuz, das wir so gut von dem Photo in Uyanıks Buch kennen! Es stellte sich dadurch heraus, dass die lange Seite des sog. Çilgri Blocks mit *HChI* 103 Rückseite § 8; die kurze Seite mit *HChI* 103 rechte Seite § 11, und die Basis mit *HChI* 138 identisch sind. E. Alok soll die Aufnahme in Uyanıks Buch (Abb. 156) vor dem Bau des Museumsgebäudes in Van (1969) gemacht, und später aus unbekanntem Gründen das Dorf Çilgri als Herkunftsort angegeben haben.

Die Kollation der Säulenbasis aus Guganis (das ist eine verlassenene Siedlung in der Hayohts Dzor = Gürpınar Ebene, an dem südlichen Hang der sich in der Richtung O-W erstreckenden Hügelkette) zwingt uns, eine alte Diskussion wieder aufzunehmen: in der Erklärung zu der Inschrift *HChI* 138 wird gesagt (*Teil II*: 165), dass auf der Basis 14 Zeichen erhalten geblieben seien. In der Tat sind 15 Zeichen deutlich zu erkennen. König hält die zweite Silbe nach dem Determinativ DINGIR für *-hi*, und ergäuzt demgemäss den dazwischen fehlenden Teil. Unsere Kollation bewies, wie schon P. Hulin zeigte (Hulin 1958: Nr 36), dass sich hier die Silben]-*ti-ni* befinden (Tafel III/1). Es wird durch die Erläuterungen, die Kö-

nig für eine andere Basis aus Guganis schrieb, deutlich, warum er dort die Existenz der Silbe *-hi* annimmt. Diese Saeulenbasis, die nur durch ein Abklatschfragment bekannt ist (*Incerta* 26), enhaelt die Silben *]-iř-ti-ni*, die von dem Erfinder des Steines, Belck, zu [^m*Ar-gi*]-*iř-ti-ni* emendiert wurde (Teil I: 29). König aeussert sein Bedenken darüber, und behauptet, dass hier die grammatikalisch korrekte Form *Argiřtiře* zu erwarten sei, und ergaenzte die Inschrift als [*ui giei*] *iřtini* [*řidauri*]. Er datiert sie in die Periode *Iřpuini-Menua*. Melikiřvili dagegen, ist für die Ergaenzung [^m*Argiř*]*tini* (UKN 154). In Anlehnung an Melikiřvili, wollen wir *HChI* 138 wie folgt rekonstruieren :

^d[*Hal-di-ni-ni al-su-i-ři-ni* ^m*Ar-gi-iř*]-*ti-ni řÁRRU DAN-NU a-lu-si uru* *řu-uř-pa-a^{uru}* = [Durch die Grösse des] Gottes [*Haldi*] (bin ich) [*Argiř*]*ti*, der maechtige König, der Herr der *Tuřpa*-Stadt.

Diese Rekonstruktion enthaelt genügende Silben für die Ausfüllung des fehlenden Teils der Inschrift, von der fast die Haelfte erhalten geblieben ist.

Es ist auffallend, dass *HChI* 138 und *Incerta* 26 beide aus Guganis stammen, beide Basen sind, und beide Silbenzeichen enthalten, welche zu dem gleichen Satz emendiert werden können. Deshalb müssen wir mit der Möglichkeit rechnen, dass sie identisch sein könnten. In diesem Falle könnten wir nicht erklären, warum Belcks Abklatsch nur einen kleinen Teil der Inschrift wiedergibt, jedoch waere es denkbar, dass die damalige Lage der Basis als Baumaterial in der Kirche einen ganzen Abklatsch nicht erlaubt haette. Wie wenig über die Einzelheiten dieses Stückes bekannt ist, beweist die unsichere Aussage Königs «Handelt es sich wirklich um eine Saeulenbasis...» (Teil I: 29).

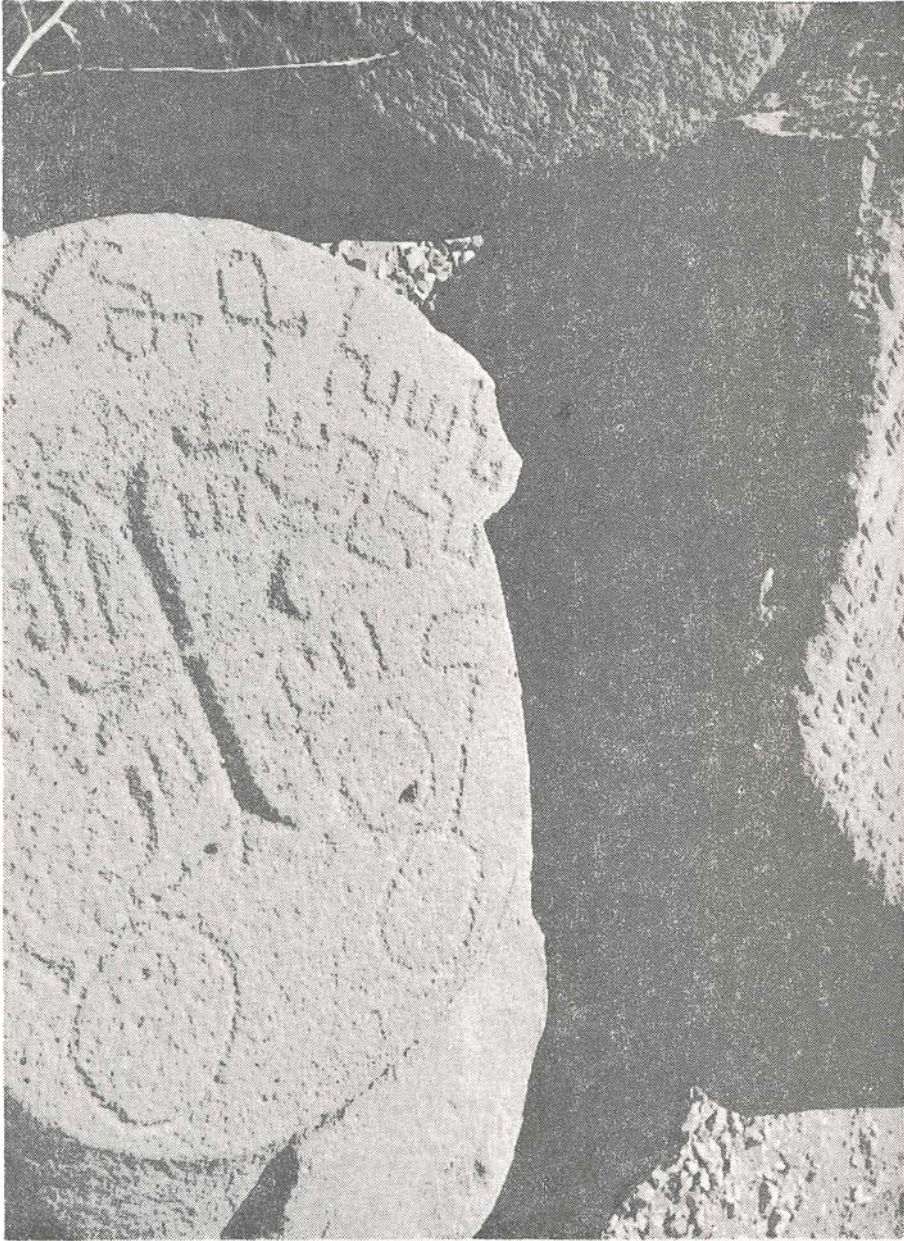
Eine Information, die auf der falschen Mitteilung eines Photographen beruht, der keine wissenschaftliche Verantwortung traegt, kostete viel Mühe und Zeit. Ausserdem vermindert sie die Glaubwürdigkeit der anderen Auskünfte (z.B. Nr 161), deren Quelle dieselbe Person ist. Sie müssen in der naechsten Zukunft auch überprüft werden, um irreführende Schlussfolgerungen über die südöstliche Ausdehnung urartaesischen Territoriums zu vermeiden.

KISALTMALAR / ABKÜRZUNGEN

Hulin 1958 : P. Hulin, «Urartian Stones in the Van Museum» *AS*
VIII (1958) : 235-244.

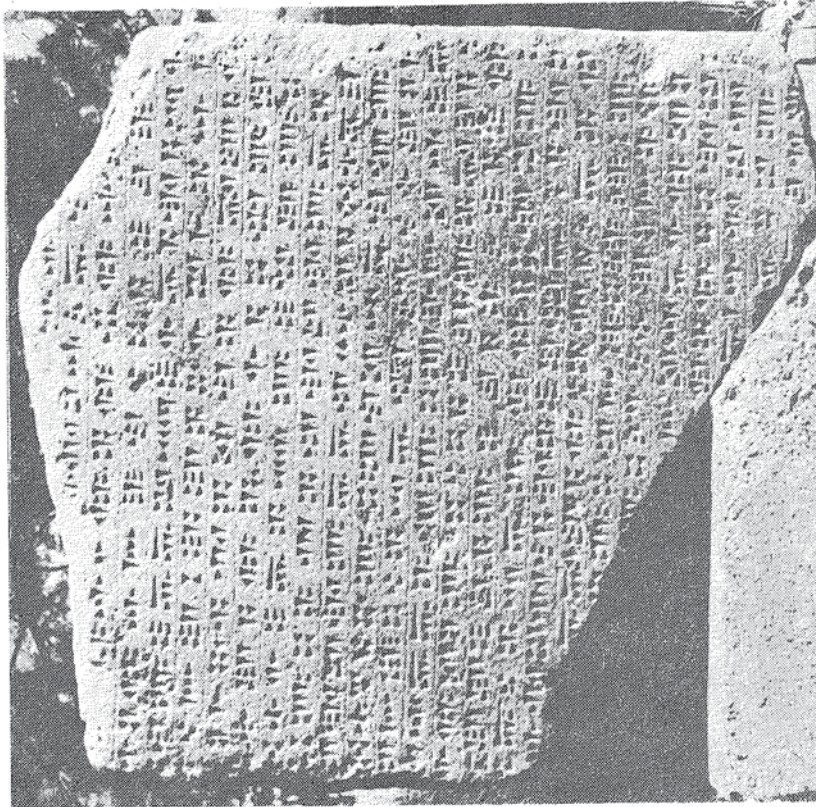
HChI (Teil I, II) : F.W. König, *Handbuch der chaldischen Inschriften*
(*AfO* Beiheft 8), Teil I, II, Graz 1955 und 1957.

UKN : G.A. Melikišvili, *Urartskie klinoobraznye nadpisi*, Moskva
1960.

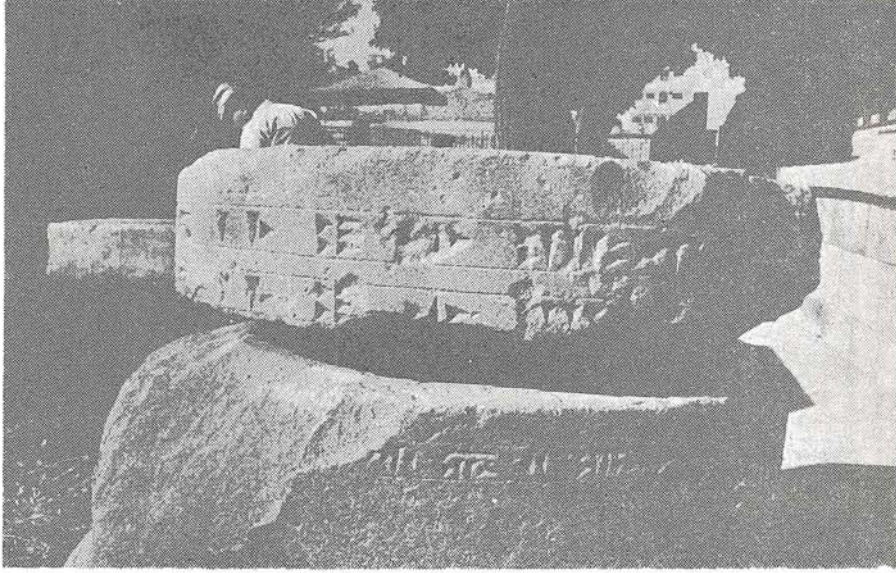

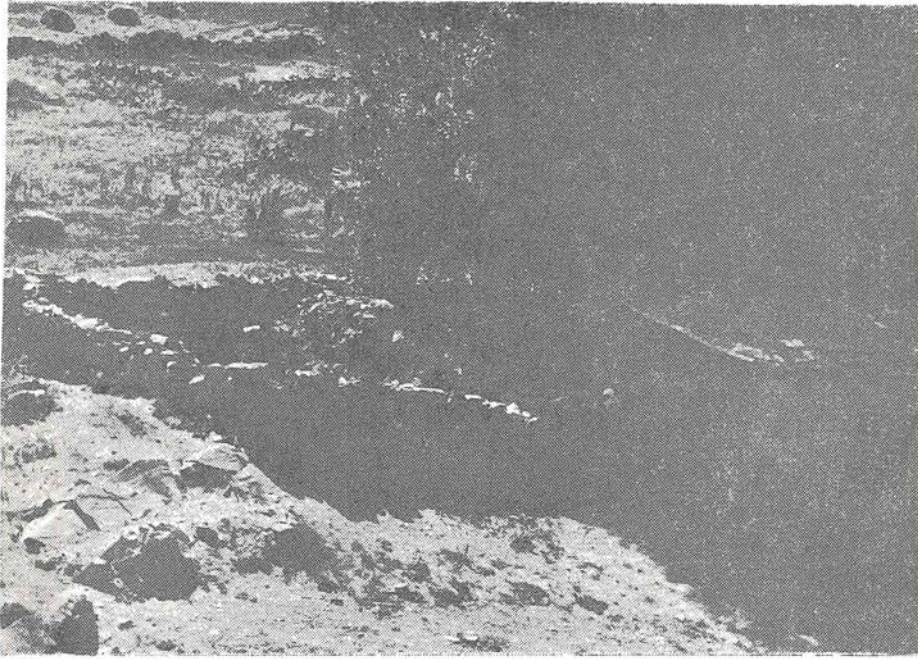
2.

1.

1.

2.